

LKMA AKAD. PROF. J.GRINIUS

PROFESORIUS ST. ŠALKAUSKIS

Atsiminimų žiupsnelis

Manau, kad broliai Amerikos lietuviai nedaug yra girdėję apie profesorių Stasį Šalkauskį. Jis buvo ne tik didelis Lietuvos mokslininkas, bet ir labai patrauklus ir šviesus žmogus. Jį mylėjo visi jo pažįstami ir studentai, o gerbė net jo priešai.

Aš čia nemanau rašyti apie St. Šalkauskio mokslinius darbus. Jų žymi dalis dar yra neišspausdinta, o išspausdintų jo knygų neturiu su savimi. Todėl šį kartą noriu papasakoti pluoštelį atsiminimų, kaip buvęs jo mokinys ir paskui bendradarbis Kauno universitete.

Pirmą kartą apie St. Šalkauskį išgirdau dar būdamas gimnazijoje. Vieną vakarą ėjau Šiaulių miesto svarbiąja gatve su Algirdu Šalkauskiu. Jis buvo viena klase už mane vyresnis. Kalbėdami apie šį bei tą, mes užkliudėme fakyrus. Mano draugas pasakė, kad Indijoje, greta visokių burtininkų, yra vienuolių atsiskyrėlių, vadinamų jogais. Tai esą labai ištvermingos valios žmonės. Apie jų dvasines pratybas jis girdėjęs iš savo brolio, kuris neseniai grįžęs iš Šveicarijos, aukštuosius mokslus baigęs. Jo brolis manęs, kad jogams nereikia apgaulės. Jie valios jėga apvaldo savo kūną ir kitus žmones priverčia paklusti savo valiai. Tas jo brolis buvo ne kas kita, kaip Stasys Šalkauskis.

Jis buvo sūnus gydytojo Julijono Šalkauskio, kuris dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo Šiaulių burmistru. Vėliau, kada St. Šalkauskis atsiuntė Šiaulių moksleiviams ateitininkams savo prancūzišką knygą „Sur les Confins de deux mondes“ (Ant ribų dviejų pasaulių), aš dar labiau susidomėjau tuo mokslininku. Dar vėliau sužinojau, kad St. Šalkauskis prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo baigęs Maskvos universitetą. Po to jis dirbo toli nuo Lietuvos, Turkestane, Taškento mieste. Jis buvo ten sąmoningai nuvykęs dirbti, nes turėjo silpnus plaučius, o ten sausas oras jį pagydė. Tačiau jam advokato ir banko juriskonsulto darbas Taškente nepatikęs. Jis norėjęs atsidėti filosofijos mokslui. Prof. kun. A. Dambrausko-Jakšto padedamas, jis išvažiavo į Šveicariją ir įstojo į katalikiškąjį Friburgo universitetą.

Bet čia St. Šalkauskis studijavo jau nebe teisės mokslus, o filosofiją, pedagogiką, estetiką. Čia antrą kartą jis baigė universitetą ir įgijo filosofijos daktaro laipsnį. Čia jis praleido ir Pirmąjį pasaulinį karą. Šveicarijoje jis taip pat darbavosi dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Lietuvos reikalą išaiškindamas pasauliui, jis parašė du veikalus – „Religinė Lietuva“, kurią savo vardu išleido dr. Viskanta, ir jau minėtą knygą „Ant ribų dviejų pasaulių“. Šitame veikale jis svarstė Lietuvos kultūros klausimus. Čia jis nurodinėjo, kuo Lietuvos kultūra skiriasi nuo slavų ir germanų, kad lietuvių kultūra gali būti originali, savaip perdirbdama Rytų (slavų) ir Vakarų (germanų) gerąsias ypatybes.

Asmeniškai prof. St. Šalkauskį pažinau tik 1922 m., įstojęs į universitetą Kaune. Ten, Teologijos filosofijos fakultete, jis tada dėstė nemaža mokslo dalykų. Aš tuoj pastebėjau, kad St. Šalkauskis yra mėgstamiausias profesorius. Tiesa, klausyti jo paskaitų, ypač pradedantiems studentams, nebuvo lengva. Tuo kaip tik nusiskųsdavo jaunos studentės. Nepaisant to, jo paskaitos buvo labai mėgstamos. Į jas ateidavo studentų ir iš kitų fakultetų. 1926–1930 metų laikotarpiu į profesoriaus St. Šalkauskio paskaitas prisi rinkdavo tiek studentų, kad sunku būdavo gauti vietą atsisėsti pačioje didžiausioje Teologijos-filosofijos fakulteto auditorijoje. Kartais vieni stovėdavo, o kiti užimdavo vietas ant katedros laiptelių. Taigi per prof. St. Šalkauskio paskaitas studentai sėdėdavo prie pat savo mokytojo kojų, kaip senovės graikų laikais.

Studentus ypač žavėdavo profesoriaus mintys – gilios, kilnios, krikščioniškai giedros. Nors St. Šalkauskis niekada nesigirdavo savo tikėjimu, bet visi jautė, kad jis yra giliai tikintis katalikas. Kas nueidavo rytais į tėvų Jėzuitų bažnyčią, tas galėdavo pastebėti, kad profesorius ne tik sekmadienį, bet ir paprastomis dienomis eidavo šv. Komunijos. Tai dar labiau paskatindavo katalikus studentus gerbti savo profesorių. Jo švelnumas padarėdavo studentus kreiptis į jį visais jiems rūpimais ir neaiškiais klausimais. Ne tik moksliniais, bet ir asmeniniais. Nors tie klausimai kartais būdavo nelabai reikšmingi, bet profesorius kiekvieną studentą išklausydavo atsidėjęs. Nė vienas nebūdavo subartas ar pavarytas, kuris tik kreipėsi į jį net menkiausiu klausimu.

Kada 1927 m. ėmė sklisti kalbos, kad prof. St. Šalkauskis ketina vesti, tarp studentų kilo susijaudinimas. Daug kam atrodė, kad kažin kas nori mylimą profesorių iš studentų paveržti. Atrodė, lyg kokia nelaimė grėsė. Vieni manė, kad vedęs profesorius paskęs šeimos rūpesčiuose, kad jo silpna sveikata nebeleis atsidėti mokslui. Kitiems atrodė, kad jis bus sunkiau priimanamas studentams, kad jo autoritetas kris. Treti įsivaizdavo kitokių negerovių. Todėl nenuostabu, kad susirūpinę studentai kreipėsi į kitus profesorius. Studentai juos prašė paveikti St. Šalkauskį, kad jis nevestų. Vienas

profesorius, studentų įkalbėtas ir pats susirūpinęs, nuėjo pas savo kolegą. Jis išdėstė St. Šalkauskiui studentų nuogaštavimus ir pageidavimus. Prof. St. Šalkauskis ramiai išklaušė, padėkojo už rūpestį ir nieko nepažadėjo. Jis turėjo savo nuomonę. Jeigu ką apsvarstęs nusprendavo, beveik niekas jo nebegalėdavo perkalbėti. Taip atsitiko ir su vedybomis. St. Šalkauskis vedė 1927 m. per Kalėdas vieną savo buvusių mokinių.

Tačiau po to greit pasirodė, kad studentų ir net profesorių nuogaštaviškai buvo be pagrindo. Prof. St. Šalkauskis ir toliau pasiliko pirmąsias aukštumas. Jis ir toliau buvo toks pat atsidavęs mokslui ir toks pat draugiškas bei malonus studentams, kaip ir pirma. Ir šeimoj jis neužsidarė. Jis ėjo ten, kur buvo kviečiamas ir kiek jo sveikata leido. 1927–1930 m. jis buvo Ateitininkų federacijos vyriausiasis vadovas. (Šita organizacija daug kuo panaši į Vyčius.) Vėliau jis buvo Lietuvių katalikų mokslo akademijos pirmininkas.

Net kada vėliau jį ištiko sunki nelaimė (sunkiai susirgo sūnelis ir ilgas mėnesius kovojo su mirtimi), profesorius St. Šalkauskis savo pareigų mokslo ir studentų atžvilgiu neapleido. Jis mokėjo paslėpti savo asmeninius skausmus ir rūpesčius. Pats kentėdamas, jis giedru veidu duodavo patarimus jo pagalbos ieškantiems studentams.

Kai 1929 m. rudenį, grįžęs iš Prancūzijos, buvau pakviestas eiti docento pareigų Teologijos–filosofijos fakultete, dar labiau įsitikinau, kad St. Šalkauskis yra didelė asmenybė. Nors fakultete jis tebuvo paprastas profesorius ir nėjo jokių vadovaujančių pareigų, tačiau jis buvo Filosofijos skyriaus siela. Visokiais svarbesniais klausimais dekanas pirmiausiai pasitardavo su prof. Šalkauskiu. Naujų profesorų kvietimas, esančių kėlimas aukštesniu laipsniu, mokymo planų keitimas, knygų leidimas, visokios delegacijos ir memorandumai pirmiausiai būdavo aptariami su profesorium. Ir jis darydavo taip, kad fakultetui, studentams ir Lietuvos kultūrai būtų naudingiau.

Kada prof. St. Šalkauskio mokiniai išėjo į gyvenimą ir įsijungė į Lietuvos kultūros kūrimą, profesorius jų darbais domėjosi toliau ir visada jiems padėdavo savo patarimais. O jo mokiniai jau dirbo įvairiose srityse. Dauguma jų buvo gimnazijų mokytojai ir direktoriai. Toliau ėjo laikraštinkai, rašytojai, poetai, universiteto profesoriai. Jie stipriai stūmė pirmyn Lietuvos kultūros gyvenimą. Norėdamas jiems padėti, prof. St. Šalkauskis galbūt net ir savo gyvenimą sutrumpino.

Būtent 1939 m. pavasarį buvo Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus rinkimai. Keletas buvusių prof. Šalkauskio mokinių, kurie jau patys buvo docentai ar profesoriai, prašė savo mokytoją sutikti kelti savo kandidatūrą į universiteto rektorius. Jie įrodinėjo, kad tik jis iš katalikų tegalės būti išrinktas rektorium. St. Šalkauskis svyravo dėl savo sveikatos, bet pagaliau su buvusių

savo mokinių prašymu sutiko. Iš tikro jis buvo išrinktas rektorium. Tačiau čia iš dalies buvo jo nelaimė. Jis per daug uoliai ėjo prisiimtas pareigas.

Kada 1940 m. rudenį Lietuvai buvo grąžintas Vilnius, naujasis rektorius St. Šalkauskis Karo muziejaus sodelyje per iškilmes gavo ilgokai stovėti be kepurės. Ten jis persišaldė ir sunkiai susirgo gripu. Tai pakenkė jo širdžiai. Nors vėliau šiek tiek pasitaisė, tačiau širdis nebeatsigavo tiek, kad būtų pajėgusi kovoti su naujomis nelaimėmis.

Kai 1940 m. vasarą Lietuvą užplūdo Sovietų Sąjungos kariuomenė, profesorius Šalkauskis buvo pašalintas iš rektoriaus pareigų ir atleistas iš profesorių. Rudenį jis persikėlė į Vilnių. Tikėjosi tame universitete gauti keletą paskaitų privatdocento teisėmis, tačiau bolševikai net ir šitokios tarnybos jam nedavė. Profesorius liko be darbo. Teko sunkiai vargti, nes žmona už kelias pamokas labai mažai teuzdirbdavo. Teko profesoriui vėl atsigulti į lovą. Nors labai vargo, bet niekam nesiskundė. Kai draugai ar pažįstami aplankydavo, jis sielodavosi dėl Lietuvos ateities ir jos likimo.

1941 m. vokiečių–sovietų karo pradžioj sukilėlių sudaryta laikinoji Lietuvos vyriausybė profesorių St. Šalkauskį pakvietė į Vilniaus universitetą. Tačiau čia jam dėstyti nebeteko. Kadangi, vokiečiams okupavus Lietuvą, Vilniuj maitinimas ypač buvo blogas, prof. St. Šalkauskis norėjo grįžti į gimtąjį Šiaulių miestą. Teko laukti kelias savaites, nes vis negaudavo automobilio, o kelionė traukiniu buvo per sunki. Pagaliau po ilgo laukimo profesoriui su žmona ir sūnum pavyko persikelti į Šiaulius. Čia maistas buvo geresnis. Žmona gavo darbo gimnazijoje. Profesoriaus sveikata lyg pradėjo taisytis, bet lapkričio pabaigoje ji vėl pablogėjo. 1941 m. gruodžio 4 d. prof. St. Šalkauskis amžinai užmerkė akis.

Minioms žmonių ir Šiaulių moksleivijai bei artimesniesiems draugams ir mažam buvusių mokinių būreliui dalyvaujant, visų lietuvių gerbiamas mokslininko kūnas buvo palaidotas Šiaulių kapinėse tuo pat laiku, kai japonai puolė amerikiečių karo bazę Pearl Harbour.

Parengė Vidmantas Valiušaitis